

V. Cirbes a kol.: Filozoficko-metodologická východiská spoločenských vied

Bratislava, Veda 1987, 208 s.

V poslední době se stále více hovoří o metodologických otázkách a základech společenských věd. Společenské vědy, jejichž filozoficko-metodologickou bází je historický materialismus se svými základními přístupy a východisky, tvoří určitý celek v teoreticko-poznávacím a obsahovém smyslu. Proto je logický předpoklad, že i metody jednotlivých společenských věd nemají jen speciální charakter, že je zde něco společného a obecného, co je spojuje i přesahuje. Tuto otázku obecné metodologie společenských věd zkoumá z různých úhlů marxistická filozofie a marxistická sociologie. Lze říci, že ve srovnání s oblastí přírodních věd, kde má obecná metodologie dosti přesné vypracované principy, zejména v souvislosti s logikou a teorií vědy, není oblast metodologie společenských věd důsledně rozvinuta. Přesto k ní již přispěla řada prací sovětských vědců, jako například J. K. Pletnikov, V. Ž. Kelle, P. N. Fedosejev, B. M. Kedrov, A. I. Rakitov, V. G. Afanasjev a další. I u nás je v posledních letech věnována této problematice soustředěnější pozornost a je třeba uvítat každou další práci z tohoto oboru.

Takovou prací je i nedávno publikovaná kniha akademika Vladimíra Cirbese a kolektivu o filozoficko-metodologických východiscích společenských věd. Spoluautory jsou J. Bodnár, V. Černík, J. Dubníčka, V. Filkorn, Z. Javůrek, J. Viceník a J. Letaši. Kniha se vcelku snaží podat přehled soudobých poznatků o obecné metodologii společenských věd, o zvláštnostech společenskovědních metod, jejich funkcích a cílech. Zejména si všímá souvztažností mezi rovinou filozofickou a obecné metodologickou a usiluje o to, aby přispěla k rozpracování speciální metodologie společenských věd jako důležité složky vědecké metodologie v širším obecném smyslu, jež zahrnuje i speciální metodologii věd přírodních. Dané problémy jsou vysoce aktuální pro soudobou teorii a praxi naší socialistické společnosti.

Práce je rozdělena do šesti kapitol. *Prvá — vstupní kapitola (Problematika metodologie společenských věd ve světle rozvoje současné vědy a revoluční praxe)* poukazuje na význam společensko-vědní metodologie v souvislosti s rozvojem soudobé vědy a společenské praxe a vtyčuje orientaci celé knihy. *Druhá kapitola (Všeobecná východiska a specifické rysy metodologie společenských věd)* se zabývá analýzou pojmu společenských věd, předmětu metodologie vědy a specifických rysů metodologie věd společenských. *Další kapitola (Specifika předmětu společenských věd a základní filozoficko-metodologická východiska jeho zkoumání)* se blíže zamýšlí nad rozбором společenského systému jakožto materiální jednoty světa a jeho dialektické dynamiky, dále pak nad analýzou společenských procesů a zákonů, nad vztahem subjektu a objektu v sociálním poznání, v sociálních procesech a v sociální praxi atd. *Čtvrtá kapitola (Specifika teoretického zobrazování společenské skutečnosti)* a *pátá kapitola (Základní metody zkoumání společenské skutečnosti)* mají charakter logicko-metodologických analýz. Zabývají se otázkou vědeckého zákona, explanace, predikce a teorie ve společenskovědní sféře, dále pak obecnými metodami zkoumání ve společenskovědním poznání, jako je dialektika, systémový přístup, modelování, formalizace, matematizace a experiment. *Poslední, šestá kapitola (Metodologická východiska interdisciplinárního a komplexního výzkumu společenských věd)* se zamýšlí nad problematikou mezioborovosti ve společenskovědním zkoumání, integrace vědeckého poznání a celkovými konceptuálními, metodologickými a organizačními principy komplexního výzkumu ve společenských vědách.

Práce usiluje o to, aby především podala koncepční pojetí východisek společenskovědního výzkumu a jeho obecné metodologie. Správně se zde zdůrazňuje, že nesmírný pokrok v dynamice naší společnosti, včetně soudobé problematiky přestavby řídicích a organizačních mechanismů a aktivizace subjektivního faktoru, se týká celé naší společenskovědní fronty a vyžaduje její tvořivou součinnost. Rozvoj této oblasti se neobejde ani bez rozvoje metodologie společenských věd, a to jak její stránky teoreticko-poznávací, tak i prakticko-politické. Autoři knihy správně chápou vývoj společnosti jako proces přírodně historický, kdy přírodní se kvalitativně přetváří v historicko-společenském, ale nepozbývá zcela své platnosti a významu. Přírodovědecké poznání a metodologie mají sice exaktní charakter, ale mají

jen významnou pomocnou funkcí — například při postihování kvantitativních stránek společenské skutečnosti, nikoli však stránek kvalitativních. Práce zdůrazňuje, že společnost je strukturálním a dynamickým celkem, že při jejím zkoumání je nezbytný strukturálně genetický a systémový přístup, dále i respektování dialektiky obecného, zvláštěního a jedinečného, dialektické jednoty různých protikladných vědeckých metod (jako analýzy a syntézy, abstrakce a konkretizace, indukce a dedukce atd.). Poukazuje se i na význam metod modelování, formalizace, matematizace a kybernetizace, avšak s vědomím limitů jejich možností a aplikovatelnosti.

Autoři dále zdůrazňují význam světonázorové orientace pracovníka v oblasti společenskovědní problematiky, což má relevanci pro volbu správných metod, pro hodnocení zkoumaných sociálních jevů atd. Zejména je zvýrazněno marxistické hledisko jednoty dialektiky objektivního a stranického při poznávání podstaty společenských jevů. Princip stranickosti je chápán nejen jako ideologicko-politický, nýbrž i jako metodologický princip.

V oblasti společenských věd se odehrává ostrý ideologický boj marxistické a buržoazní koncepce, kdy úkol zformování marxisticko-leninské metodologie společenských věd nabývá stále více na významu. Programově je pak metodologie společenských věd úkolem mezioborovým a komplexním, nejde však o pouhý součet hledisek, poznatků a metod jednotlivých věd, nýbrž o organickou integraci a syntetické propojení. Úkol rozpracování společenskovědní metodologie je mimo jiné i záležitostí organizační a pedagogicko-výchovnou.

Práce představuje přehled hlavních principů obecné metodologie společenských věd, základních východisek a pojmů týkajících se filozofické analýzy socialistické společnosti. Poukazuje na základní metody nezbytné při zkoumání v jednotlivých oborech společenských věd. Cenné jsou zejména partie týkající se užití systémového přístupu a některých metod logické analýzy v oblasti společenských věd.

Přesto by bylo možno mít některé připomínky kritického charakteru. Odečteme-li rejstříky, bibliografii, bibliografické poznámky, trojjazyčné resumé atd., zůstává přibližně 140 stran textu, který zpracoval dosti značný počet spoluautorů, vesměs renomovaných marxistických filozofů. Odtud vyplývá, že celá práce se leckde pohybuje pouze ve všeobecné rovině tezí, výtětů a tvrzení, jež jsou sice ve svém celku i jednotlivostech správné, ale řada z nich je již obecně známá a má proto často spíše jen programový charakter. Na mnoha místech knihy najdeme kritická hodnocení různých buržoazních koncepcí, účelná by však byla samostatná kapitola, jež by podávala ucelenou kritiku soudobých buržoazních pojetí společnosti, sociálního zkoumání, společenskovědní teorie a metodologie. V knize se správně klade důraz na praxi a na úkoly společenské přestavby, avšak v podstatě chybí návody, ukázky nebo příklady, jak by bylo možno obecnou společenskovědní metodologii aplikovat v konkrétních případech, jak by měla přispět k jejich řešení atp. Není zde v podstatě ukázáno na možné spojení obecné metodologie s jednotlivými konkrétními společenskými vědami, jako je sociologie, ekonomie, historie, psychologie, uměnověda, jazykověda atd., tj. jaké jsou speciální metody a problémy, jak by vylíčené obecnosti mohly vstoupit do konkrétních jednotlivostí, jaké je možné organické sepětí filozofické metodologie s konkrétními pojmy, metodami, problémy a zákonitostmi těchto jednotlivých speciálních společenských věd a jak by bylo vlastně možno fakticky provádět hlubší integraci ve společenskovědním poznání jako celku. To by odpovídalo častému volání po větší konkrétnosti a analytičnosti ve společenské vědě i po její větší efektivnosti. Nejedná se zde samozřejmě o chybu autorů samých, kteří jsou odborníci ve svém oboru a publikovali řadu vlastních originálních monografií. Jde o celkovou situaci ve společenské vědě vůbec, kterou zde mám na mysli a kam tedy vlastně mé připomínky směřují. V přírodních vědách se v posledních desetiletích nakupila celá řada nových převratných poznatků, problémů a pojmů, které byly podnětem pro mnohé filozofické analýzy a přispěly ke zkonkrétnění a zkrášení budovy obrazu světa (kosmologie, fyzika, kybernetika, synergetika, teorie systémů, teorie disipativních struktur atd.). Ve společenských vědách sice také dochází k četným dílčím objevům, ale jejich přínos pro filozofii není tak pronikavý a vzrušující. Podle mého názoru jde mimo jiné o to, že společenské vědy nedostatečně využívají pojmů a závěrů, jež se sice vytvořily v přírodních vědách, ale přesáhly svým významem a charakterem mnohem dále (např. pojmy entropie, informace, systému atd.). Rovněž využívají v malé míře toho potenciálu, který přinesl obrovský nápor moderních exaktních metod, matematiky, kybernetiky, výpočetní techniky atd. Často se poukazuje na to, že kvantitativní metody jsou omezené a že ve společenských vědách vystupuje moment, resp. „dímenze“ charakteru kvalitativně obsahového, jenž je něčím zcela jiným atp.

Není ovšem dostatečně rozpracována otázka tohoto charakteru a též jednoty obou metod.

V recenzované knize není také plně analyzován význam rozvíjejícího se trendu kvantitativních metod a exaktních pojmů (informace, entropie, sociální informace aj.) a připouští se jen jejich pomoc a vedlejší funkce, i když se této otázce věnuje úvaha například na s. 126. Domnívám se, že požadavek integrace a komplexnosti se neobejde nejen bez spolupráce jednotlivých oborů po stránce obsahové, ale i metodické — včetně jednoty metod kvantitativních a kvalitativních. To vyžaduje užší spolupráci filozofie se speciálními vědci, která už má svou tradici v oblasti věd přírodních. V knize je též málo rozvinuta otázka vztahu přírodních a společenských věd a možnosti jejich spojení ve smyslu jednotné vědy a monistického pohledu na svět.

Přes tyto připomínky, které — jak už řečeno — směřují spíše k frontě společenské vědy vůbec, je kniha přínosem pro rozvoj oblasti společenskovědní problematiky zejména proto, že nastoluje — byť spíše jen programově — důležitý problém nezbytnosti hlubšího rozpracování metodologie společenských věd a naznačuje v obecné podobě směry možných cest v této oblasti.

Jiří Zeman

Pracovní kolektiv a utváření osobnosti

Praha, ČSSS 1986, 281 s.

Pod tímto názvem byl vydán Československou sociologickou společností sborník referátů přednesených na sympoziu v Harrachově, které uspořádala sekce sociologie integrálního zkoumání člověka ve spolupráci se sekci sociologie práce, průmyslu a podniku a sekci sociologie mládeže v září 1986. Lze pozitivně ocenit skutečnost, že sborník vyšel ještě koncem roku 1986.

Sborník sestavili A. Fazík a M. Tomšík. Obsahuje 25 referátů, z nichž bylo 18 předneseno přímo na sympoziu. Referáty mají různou teoreticko-metodologickou úroveň. I když se téměř všechny řešené problémy opírají o údaje sociologických výzkumů, úroveň zobecnění zjištěných poznatků je různá. Někteří autoři ve svých referátech podávají obšírný výklad východisek a cílů výzkumu, popis metodiky a hlavní zjištění (např. I. Tomek, J. Mišovič, J. Buriánek), jiní se více zaměřují na objasnění způsobu operacionalizace klíčového pojmu až do empiricky zjišťovaných indikátorů a ukazatelů. Vysoce oceňuji skutečnost, že v referátech se projevuje výrazná snaha autorů o vyváženost mezi empirickým a teoretickým přístupem k uchopení řešené problematiky, že se pracuje s údaji tak, aby nastolené problémy byly na požadované úrovni objasněny. V tom lze spatřovat výraznou přednost sborníku.

Kromě úvodu, který napsal A. Fazík, a závěru napsaného M. Tomšíkem obsahuje sborník čtyři kapitoly, v nichž jsou referáty z hlediska obsahového zaměření logicky a funkčně uspořádány.

V úvodu A. Fazík formuluje cíle a obsahové zaměření sympozia a zdůvodňuje význam řešení problematiky pracovních kolektivů a utváření osobnosti. Zdůrazňuje, že závažnost, aktuálnost a šíře otázek souvisejících s problematikou pracovních kolektivů vyplývá z potřeb praxe, ze strategie urychlení sociálně ekonomického rozvoje.

V první kapitole jsou dva referáty zásadního významu. Svým obsahovým zaměřením otevírají teoreticko-metodologické problémy pracovních kolektivů, poukazují na jejich závažnost a na potřebu nových přístupů a řešení. V. Čech (Vysoká škola strojní a elektrotechnická, Plzeň) v referátu nazvaném *Pracovní kolektivy v období dynamiky rozvoje ekonomiky* zdůrazňuje, že zvláštní význam mají dnes pracovní kolektivy v odvětvích strojírenství, které má v dynamice rozvoje ekonomiky klíčové postavení, neboť podmiňuje technický rozvoj. Naznačuje řešení problémů spjatých s rozvojem pracovního kolektivu a koncepci dalšího výzkumného zaměření s cílem získat hodnotné informace pro řídicí praxi.

Vysoce aktuální je dnes i tematika, kterou analyzuje J. Slunéčková (Právnická fakulta UK, Praha) v referátu nazvaném *Společenské vztahy, jejich forma a obsah*. Autorka zdůrazňuje a současně obšírně objasňuje, proč má problematika společenských vztahů k formování pracovních kolektivů sice zprostředkovaný, přesto však úzký vztah a jakým způsobem je ovlivňuje.

Do druhé kapitoly jsou zahrnuty referáty, které se zabývají problematikou vymezení pracovních kolektivů, otázkami jejich sociálního rozvoje a řízení, charakteristikou typů pracovních skupin a kolektivů v různých odvětvích národního hospo-